

TERMÉS

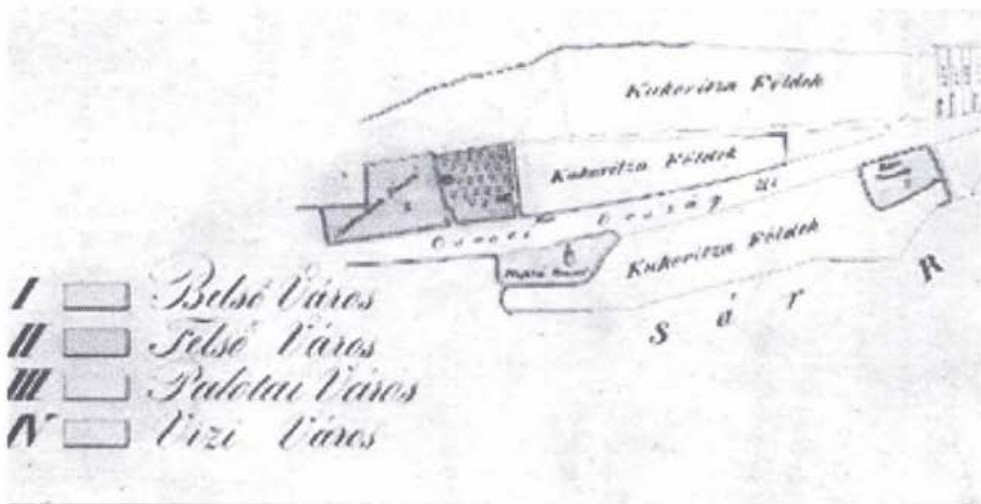
Szedreskerti történet

Az 1970-es évek első felében a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen sokan voltak dunántúliak, de az alföldiekkel szemben kisebbségben maradtunk. Dunántúliak és alföldiek között a fő választóvonal nem a Duna volt, hanem az alsóbbrendű utak mellé ültetett, levelével a selyemhernyókat tápláló, fehér, piros, fekete, hamvas, édes vagy savanykás gyümölcsöt termő *fa elnevezése*. Az alföldi hallgatók szerint ez az *eperfa*, amelynek termése az *eper*. Ezzel szemben mi, dunántúliak váltig állítottuk, hogy ez a *szederfa*, amelynek termése a *szeder*. Szerintünk az *eper* a kertekben termesztett földi *eperrel* vagy a vadon termő erdei *eperrel* azonos. Ráadásul a selyemhernyó-tenyésztés, selyemgyártás, gyümölcsészet kapcsán, az ominózus szavak történelmi, földrajzi, néprajzi tanulmányaink során is gyakran előkerültek. Vitánk hevében egyre inkább dunántúli identitásunk részévé vált a *szederfa* szó. Elképzelhetetlennek tartottuk, hogy a tanulmányi kirándulások során az egyetemi autóbusz ablakában elsuhanó fákat, akár egyetlenegyszer is, *eperfának* nevezzük. Pedig jól emlékeztünk az alföldi, nagyszalontai Arany János *Családi körének* első soraira:

*Este van, este van: kiki nyúgalomba!
Feketén bólingat az eperfa lombja...*

Nem feledkeztek meg az eperfáról a nyelvjáráskutató *sz.*, *A Magyar Nyelvjárások Atlaszának* helyszíni adatgyűjtői sem. Mivel az adatközlőket nem akarták befolyásolni, kérdőívük alapján ezt a kérdést tették fel: *Milyen fa az, amelynek a levelével selyemhernyókat szoktak etetni?* Ha a válaszokból megszerkesztett 113. térképlapra tekintünk, valóban azt látjuk, hogy a magyar nyelvterület nagyobbik, középső és keleti felében: a Nagy Magyar Alföldön, Erdélyben, a moldvai magyaroknál, Délvidéken, Kárpátalján és a Felvidék keleti részén az eperfa szót használják. A Dunántúlon csak a Duna mentén, a Sárközben, Mohácson, a Baranyai-háromszögben és az Ormánságban eperfa, máshol mindenzütt szederfa. Az egész Kisalföldön, a Csallóközben, Mátyusföldön, a Vág és Garam közén, a Felvidék nyugati felében a szederfa szó járja.

Földrajzi neveinkben is megőrződött a két nagy terület eltérő szóhasználata. Az alföldi Pest egyik nevezetes helye, intézménye az *Epreskert* (VI. Bajza u. 41.). Nevét attól az elvadult eperfás ligettől nyerte, melyet Stróbl Alajos szobrász, a Képzőművészeti Főiskola tanára hozatott rendbe. 1882-től itt működött a főiskola művészképző mesteriskolája. Epreskert nem csak Pesten van, hanem a szatmári Nagykárolyban és Botpaládon is. Szegeden az *Eprőskert* XIX. századi eperfaliget volt, amelyet a selyemhernyótenyésztés fellendítésére telepítettek a dohánygyár táján. Szomszédságában haladt a nagy árvíz előtt az *Eprős utca*. A dunántúli Székesfehérváron öt földrajzi név is *Szeder*-eltagú: *Szeder utca*, *Szeder köz*, *Szedres-dűlő*, *Szedreskerti temető*, *Szedreskerti lakónegyed*. Valamennyi a XVIII. században a palotai út mentén létesített *Szedreskerte* emlékeztet, annak környezetében található. Fehérvár város igazgatásában külön *szederfabiztos* dolgozott, aki az 1781-ben ültetett ezer szederfára felügyelt. Az 1780-as évektől kezdve városi *szederfakert* (faiskola) is működött, a szederfák telepítése mégis nehezen haladt előre, mivel a salétromnátriumos és nedves talaj nem kedvezett e fafajtának. 1793-ban a Budai kapunál és az Öregek házánál telepített a város szederfákat. A Szedreskertben kivágott öreg fákat árverés útján értékesítették. 1827-től a vályogvető gödrökben is faiskolát létesítettek, ahova 1837-ben két font eperfa- és fenyőmagot vetettek el. A Szedreskerti temetőt 1795-ben nyitották a Szedreskert északnyugati felében. A Szedreskert szerepel Wüstinger József földmérő 1826-ban készült Székesfehérvár térképén. A csóri országút (ma Palotai u.) jobb oldalán a temető és kukoricaföldek közé rajzolták a szederfasorokat, két épülettel: a kertész és a temetőőr házával, a közelében utcai kúttal. 1843-ban Zichy Ödön gróf, a Fejér Megyei Szederfate-

A Szedreskert és környéke Wüstinger József Székesfehérvár térképén (1826)

nyésztő Társulat elnöke kérte, hogy a város 12 esztendőre adja bérbe nekik a Szedreskertet, évi egy ezüst forintért. A hosszú távra tervezett bérlét meghiúsult, mivel a társulat csak néhány szederfát ültetett. Ezért a tanács a kertet elvette tőle, és évi 25 váltó forintért egy vargasternek adta bérbe. A Szedreskert területe ma is a városi önkormányzat tulajdona, a Bioritmus Kertészet bérlő, ahol szederfa csemetét is árusítanak. Székesfehérváron 1935-ben 2498 szederfát írtak össze. Ma is láthatunk öreg szederfákat: a József Attila utcában, a Budai úton a Székesfehérvári Trade Center parkolójában, a Budai út – Fiskális út sarkán, a Pozsonyi út elején, a Prohászka utca – Esze Tamás utca sarkán. Öreghegyen a Nyitrai utca – Érsekújvári utca saroktelkén két hatalmas szederfa áll. A Csóri úti nagy kanyarnál a ma már használaton kívüli útszakaszon is magmaradtak az öreg szederfák. E gazdag szedres hagyományok ismeretében nem meglepő, hogy a Székesfehérvári Maraton című újság társkereső rovatában 2002-ben egy hölgy *Fekete szederként* mutatkozott be.

A fehér eperfa Magyarországon a XVIII. században terjedt el a selyemhernyó-tenyésztéssel párhuzamosan. Utóbbi a XVII–XIX. század folyamán királyaink (Mária Terézia, V. Ferdinánd), a helytartótanács, az udvari kamara, a földművelésügyi kormányzat, egyházi és világi földbirtokosok, mezőgazdasági szakírók, papok, tanítók szorgalmazták. Az angol Henry Stephens *Mezei gazdaság könyvét* a hazai körülményekre alkalmazva 1836-ban kiadó Korizmic László és munkatársai hazafiúi kötelességüknek tartották a mezei gazdákat felszólítani: „Ültessünk tehát millió és millió eperfát szerteszét e széles hazában!” Négy év múlva Széchenyi István is szót emelt, írt a selyemhernyó-tenyésztés, szederfa ültetés érdekében. Galgóczi Károly a *Mezei gazda népszerű gyám- és vezér-könyvében* hangsúlyozta, hogy az eperfa mindentől jól tenyészik, ahol az akácfa: „mint ez úgy az is inkább a homokos és meleg természetű földet szereti.” Ez az alapja annak, hogy az alföldi homok megkötésénél mindketten szerepet kaptak, a tanyák legfontosabb fáivá váltak. Kunoss Endre, a gróf Zichy-család ifjainak nevelője, a selymesztet tárgyában nemes Fejér megye által kinevezett küldöttségnek, s Fejér megyei szederfatenyésztő társulatnak választmányi tagja, 1843-ban, majd 1863-ban közzétett népszerű útmutatásában a szederfa hasznosságát hangsúlyozta: „A szederfának az akácza, nyárfa, fűzfa sat. fölötti elsősége következőkben áll: 1. gyümölcsének hármasszáz hasznavehetőségében; 2. leveleinek tetemesen jövedelmező árában; 3. fájának az asztalosok és esztergályosok által keresettségében. – Gyümölcse ugyanis jó táplálékot nyújt nem csak gyermekeidnek, hanem házi szárnyas állataidnak is, készíthetsz továbbá belőle igen jó szörpöt is, levének sűrű befőzése által, melyet méz és cukor gyanánt használhatni étkekre és süteményekre, végre készíthetni belőle jó izű s kellemes savanyuságú etzetet is.” 1868 után elemi iskolai olvasókönyveink a gyermekek körében népszerűsítették a faültetést, a szederfát is. A régi századfordulón használt V–VI. osztályos Olvasókönyvbe a szerkesztő, Gáspár János a népmeseret te-

rén is jártas Majer István, kürti plébános, később esztergomi kanonok, káptalani nagyprépost, az *István bácsi naptára* szerkesztője és kiadója *Ültessünk fát!* című röpiratát illesztette be. „István bácsi” szerint a fatenyésztés igen sokféle haszonnal jár: „A szeder- vagy eperfa egy igen fontos és igen nyereséges gazdasági iparnak, t.i. a selyemtenyésztésnek lelke, egyszersmind az udvaron, a lakás körül igen jó levegőtisztító; ízletes gyümölcse embernek és baromfinak egyaránt kellemes eledel.” A sokirányú biztatás, népszerűsítés hatására a szederfa/eperfa meg is gyökeresedett a pusztákon, tanyákon, falvakban, városokban. Ültették az udvarokba, utcára, a dűlőutak, országutak mellé, szedres/epreskertekbe. Gróf Sándor Móric birtokáról, a Bicske melletti Bot-pusztáról büszkén írhatta Burián Pál intéző a földrajzi neveket gyűjtő Pesty Frigyesnek 1865-ben: „A pusztának minden táblaközei kb. 4000 db nemesített alma, körtve, dió és szilvafákkal, az utak, csapások pedig agátza és eperfákkal tűzifa nyerhetés, a 10 000 folyó ölnyi hosszú eperfasor levelei selyemtenyésztés végett neveltetnek.” Egyetlen pusztá csaknem 20 km hosszú eperfasorral rendelkezett!

Selyemhernyó-tenyésztés céljából Székesfehérváron is gyűjtötték a szederfák levelét, ahogy arról a Rác utcai születésű Lukács István a Palotavárost bemutató könyvében, 1981-ben megemlékezett: „A negyed lakói, különösen a fiatalság, szívesen foglalkozott selyemhernyó-tenyésztéssel, mivel a környéken és az udvarokban bőven voltak szederfák. Jómagam is tartottam hernyókat úgy 70 esztendővel ezelőtt. Gyerekpajtásaimmal hétszámra másztuk a szederfákat, szütyőkbe, tarisznyákba szedtük-téptük a fa levelét, és hordtuk haza a mind többet és többet felfaló hernyóknak. Mire a hernyók begubóztak, nyári nadrágunk cafatokba vészt. Ugyancsak az első világháború éveiből említette a szedező gyerekeket a Széna tér környékéről Jankovich Ferenc (1907–1971) *Téli szivárvány* című könyvében: „Szederfák álltak a házak előtt, belealélva a lila-szürke égbe, amely ontotta magából a forróságot (...) A csillanó levelek közt maszatos gyerekek nyújtogatták karjukat a fanyar gyümölcs után...”

Az eperfa/szederfa jelkép is, a Pápai Református Kollégium szimbóluma, amelynek címerében egy hatalmas szederfa szerepel. A hagyomány szerint a kollégium régi épületének udvarán állt szederfa. Más magyarázat szerint az ellenreformáció idejére vezethető vissza ez a jelkép, amikor a városból kiűzött iskola diákjait a szomszédos Adásztevelen egy terebélyes szederfa árnyékában tanították. Utóbbi hagyományra emlékezve államalapításunk millenniumi évében, 2000-ben a Pápai Református Kollégium és Gimnázium diákjai a Pápa és Adásztevel közötti út mellé ezer facsometét, az iskola címeréhez hűen szederfát, akartak telepíteni. A szakemberek viszont arra hívták fel a figyelmet, hogy a fa lehulló termése a közlekedés számára balesetveszélyes. Pápai Eperfa Könyvek sorozatban jelenteti meg a Pápai Református Teológiai Akadémia kiadványsorozatát, borítójukon a szederfás címerrel: *Szabadon tenyészik 1531* felirattal. Első ízben a kiegyezés után, 1867 augusztusában egy 13 ágú kiszáradt eperfával jelölték meg az aradi vértanúk vesztőhelyét, a magyar Golgotát.

A szederfa/eperfa halványulós, régies nemzeti jelképeink közé tartozik. Az önkényuralmi rendszerekkel szembenálló nemzeti ellenállás jelképe. Erről vall Boross Mihály (1815–1899) Fejér megye alispánja, székesfehérvári ügyvéd *Fejér megye 1861-ben* című korrajzában: „1857-ben leégett a megyeház csatorna felőli földszinti része, s ugyanakkor korommal égtek az épület folyásában levő óriási szederfák. Senki nem gondolt arra, hogy azok a szederfák eltávolíttassanak. Ott álltak azok 1861 tavaszáig, mintegy intő jelül az utált rendszernek, azt suttogva kormos ágaik: »valamint minket megemésztett a tűz, megemészt téged is a hazafiúi lelkesedés tüze.« Úgy is lett. 1860 október havában felpirkadt az alkotmányosság hajnala; eloszlott a nyomasztó rendszer sötét éjjele, s egy jobb kor reményével léptünk az 1861-ik évbe. Alig kőszöntött be a tavasz, én az elégett szederfákat kihányattam, s az udvar környezetét fiatal fákkal beültettem...”

Lukács László